

Qo'g'a turkumi (Typha L) o'simliklarining tur tarkibi, bioekologiyasi va ahamiyati (Xorazm viloyati sharoitida)

G'afurova O'g'iloy Ildus Qizi- UrDU, Biologiya yo'nalishi talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyati sharoitidagi suv havzalarida tabiiy holda uchraydigan Qo'g'a turkumi o'simliklarining tur tarkibi bioekologiyasi va ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan. Viloyat sharoitida Qo'g'a turkumiga kiruvchi o'simliklarning Kengbarg qo'g'a- *T. latifolia* L, Laksman qo'g'asi – *T. laxmannii* Lepech, -, *T. minima* Funk, Nozik qo'g'a- *T. angustata* Bory et Chaub turlari aniqlanganligi qayd qilingan.

Kalit so'zlar: kengbarg qo'g'a, , Laksman qo'g'asi, mayda bargli qo'g'a, nozik qo'g'a, qo'g'a tugunagi, patak ildiz, lo'x.

Abstract. This article provides information on the bioecology and importance of the species composition of plants of the Goga family found naturally in the water bodies of the Khorezm region. In the conditions of the region, the Kengbarg goga - *T. latifolia* L, Laxman goga - *T. laxmannii* Lepech, , - *T. minima* Funk, Nozik goga - *T. angustata* Bory et Chaub of the plants belonging to the Goga family. It is noted that the species have been identified.

Key words: broadleaf sedge, , Laxman sedge, small-leaved sedge, fine sedge, sedge nodule, patak root, loh.

Абстрактный. В статье представлены сведения о биоэкологии и значении видового состава растений семейства Гога, встречающихся в природе в водоемах Хорезмской области. В условиях региона из растений семейства Гога - Кенгбарг гога - *T. latifolia* L, Лаксман гога - *T. laxmannii* Lepech, - *T. minima* Funk, Нозик гога - *T. angustata* Bory et Chaub. Отмечается, что вид идентифицирован.

Ключевые слова: осока широколистная, осока Лаксмана, осока мелколистная, осока мелкая, клубеньок осоки, корень патака, лох.

Kirish. Yovvoyi suv o'simliklari bir tomondan yuqori ozuqa manbai hisoblansa, ikkinchi tomondan o'zi yashayotgan muhitda ya'ni ko'llar, suv havzalari, hovuzlar, kallektorlar va zaxkashlar tabiiy iqlim muhitini bir me'yorda tutib turish ya'ni ekologik muvozanatni saqlab turishda katta ahamiyatga egadir. Yovvoyi suv o'simliklari nihoyatda serhosil bo'lib, o'zi juda ko'p miqdorda ozuqa elementlarini to'playdi. Bundan tashqari suv va suv atrofidagi turli xil umurtqali va umurtqasiz hayvonlar uchun ozuqa manbai hamda yashash va

ko'payish uchun makon bo'lib xizmat qiladi. Juda ko'plab hayvonlar suv o'simliklaridan ko'payish va tuxum qo'yish uchun pana joy sifatida foydalaniladilar.

Mahalliy sharoitda suv havzalaridagi ko'llar va zovurlarda o'sayotgan suv o'simliklarini chuqur ilmiy asosda o'rganish yuqoridagi ko'rsatilgan chorvachilik sohaslarini arzon, to'yimli yem-xashak maxsulotlari bilan ta'minlash muammosini hal qila oladi. Shundan kelib chiqqan holda turli xil suv havzalari, ko'llar, hovuzlar kallektor va zovurlardagi suv o'simliklari, jumladan yuksak suv o'simliklarini biologiyasini ko'payishi va rivojlanishini hamda ekologiyasini, ya'ni tarqalish sabablarini har tomonlama chuqur ilmiy asosda o'rganishni taqozo qiladi. Bu masala mutaxassis olimlar ilmiy izlanish olib borayotgan tadqiqotchilar talabalar, fermerlar va keng jamoatchilik oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir.

Natija va munozara.. Xorazm viloyati sharoitida Amudaryo va Orol dengiziga bog'liq ravishda katta-katta ko'llar va tabiiy suv havzalari hamda bir necha yuz kilometrga yetadigan zovurlar shakllangan. Ko'l va tabiiy suv havzalarida tabiiy ravishda uchraydigan suv o'simliklari orasida qamish, qo'g'a, kurmak kabi yovvoyi o'simliklar katta maydonlarni egallaydi. Mahalliy aholi bu o'simliklarni begona o't sifatida juda yaxshi biladi. Shuning uchun ham yillar davomida bu o'simliklarni qishloq xo'jaligida katta-katta maydonlarni egallamasligi uchun kurashib keladi.

Mana shunday alohida ahamiyatga ega bo'lgan suv o'simliklari tabiiyki, Xorazm vohasidagi ko'llar va boshqa suv havzarida ham keng tarqalgan. Xorazm viloyati sharoitida juda ko'plab tabiiy ko'llar, suv havzalari, botqoqliklar ko'pchilikni tashkil qiladi. Bu yerlarda juda ko'plab yovvoyi suv o'simliklari o'sib rivojlanadi. Lekin bu o'simliklarning hammasi ham ilmiy jihatdan to'liq o'rganilgan emas. Shuning uchun bu o'simliklarni o'rganish insonlar uchun yana ham muhim

Ahamiyati. Qo'g'a. O'rta Osiyo suv havzalaridagi xo'jalik uchun qimmatli o'simlik. Eng avvalo qo'g'a ondatra, suv qushlari va boshqa hayvonlar uchun asosiy ahamiyatga ega. Tana a'zolari tarkibida zararli moddalar bo'lmaydi. asosiylari kraxmal va shakar saqlovchi moddalardir. Ayniqsa ildizpoyasida ko'p kraxmal tutadi. Qo'g'a uni (ildizpoyasidan olingan) cho'chqa, shoxli chorva mollari va qushlar uchun ozuqa bo'ladi. Ko'pgina hudularda qo'g'a kartoshka o'rniga cho'chqalar uchun ozuqa hisoblanadi. Yosh novdalari chorva mollari, suv qushlari va baliqlar (karp) tomonidan iste'mol qilinadi. Ondatra, nutriya, to'ng'izlar ham qo'g'aning novdasi, ildizpoyasi bilan oziqlanadilar. Mevalash davrida quruq novdalarida 8,52% suv, 8,04% kul, 27,14 % kletchtaka 4,28% protein 1,22% yog' va 50,7% azotsiz ekstrakt moddalar tutadi. Qo'g'aning tugunagi kraxmalga juda boy bo'lib, 46 % ni tashkil qiladi. Yashil massaning tarkibida 5 % oqsil, 50,7 %

uglevodlar, 27,1% klechatka, 1,2 % yog',8% mineral moddalar bor. Ayrim tumanlarda qo'g'aning kraxmalli ildizpoyasi qaynatib yoki quruq holda iste'mol qilinadi. yosh poyalari ziravor tayyorlashda ishlatiladi. Xitoyda bu mahsulot bozorda ham sotiladi. ildizpoyasidan spirt haydab olinadi. Qo'g'a uni toza holatda kisel uchun javdar bilan va bug'doy uni bilan non tayyorlashda ishlatiladi. Qo'g'a dorivorlik xususiyatiga ham ega, ildizpoyasining damlamasi xalq tabobatida keng foydalaniladi. Tolalari (tuklari) dan yara (jarohat) ga qo'yiladi, yarani bitishini yaxshilaydi. Qo'g'a ildizpoyasidan olingan kraxmal pudra tayyorlashda foydalaniladi. Qo'g'adan tola ham olinadi, bu olingan tola 12% ga teng qo'ga tola (tuklari) mustahkam bo'lib, uzunligi 600-2000 mk. Bundan shpagat va kanar xalta tayyorlanadi. Qo'g'aning barcha turlari qog'oz olishda ishlatiladi. to'pgulidan kinopenka olishda, himoya kamarlari, palto ichiga issiq qobiq, alpinistlar uchun Amudaryo suv havzalaridagi tashqi ko'l va boshqa suv havzalarini hisobga olmagan holda qo'g'azorlar maydoni 30-35 ming gektar ni tashkil qiladi. Qo'g'a o'simligi ham ozuqaviy birligi yuqori suv o'simligi hisoblanadi.

Qo'g'a turkumi (Typha L) o'simliklari asosan tabiiy suv havzalari ko'l va zovurlarning asosiy suv o'simligi hisoblanadi. Undan tashqari namli tuproqlarda, botqoqliklarda va sholipoyalarda o'sib, rivojlandi.

Kengbarg qo'g'a- T.latifolia L. Kengbarg qo'g'aning changchi to'pgullarning eni 1-1,5 sm urug'chi to'pgullarniki 2-2,5 sm, qoramtir-qo'ng'ir. Bo'yi 1-2 metr, poyasining yo'g'onligi 1-1,5 sm. Barglari yassi, keng qalami, eni 1-2 sm. Adir va tog' zonasidagi daryo va ko'l bo'ylarida, soylardagi botqoqlashgan yerlarda o'sadi. Iyun-iyul oylarida gullab urug'laydi. Urug'li va changchi to'pgullari oralig'i 1 sm va undan ham ko'proq. Urug'chi gullari gulyonbarglarsiz. Barglari poyasidan uzunroq, ostki tomoni do'ng. Bu o'simlik lo'x deb ham ataladi. U 0,5-1,2 m chuqurlikdagi chuchuk va uncha sho'r bo'lmagan suv havzalarida keng tarqalgan Namli yerlarda ham o'sadi, lekin tuproqning qurib qolishiga chidamaydi. Bu o'simlikning ingichka bargli turi keng tarqalgan, poyasi va bargining uzunligi 4-5 m bo'ladi, bargi tasmaimon eni 2-2,5 sm. Poyasi uchinchi yili paydo bo'ladi. Yumshoq, silindrsimon, bargidan kalta, poyasining uchi 15-20 sm keladigan tig'iz, qizg'ish-qo'ng'ir boshqoq bilan tugallanadi. Qo'g'a tugunak ildizli ko'p yillik o'simlikdir. Uning tugunagida ikki xil ildiz ingichka yuqoriga suvning qatlamiga qarab o'sib, suvda erigan oziq moddalarni o'zlashtirish va o'simlikning nafas olishiga xizmat qiladi, ikkinchi xili yo'g'onroq patak ildiz bo'lib tuproq qatlamiga tarqaladi va o'simlikni tutib turish bilan birga tuproqdan oziq moddalarni o'zlashtirish vazifasini bajaradi. Qo'g'aning tugunagi kraxmalga juda boy bo'lib, 46

% ni tashkil qiladi. Yashil massaning tarkibida 5 % oqsil, 50,7 % uglevodlar, 27,1 % klechatka, 1,2 % yog', 8 % mineral moddalar bor.

Laksman qo'g'asi – T.laxmannii Lepech. Urug'chi va changchi to'pgullari 1-4 sm oraliqda joylashgan. Changchi to'pguli ingichka, eni 5 mm, uzunligi 20 sm cha. Urug'chi to'pgulining eni 1-2 mm, uzunligi 8 sm cha. Cho'l zonasida daryo, ko'l bo'ylariga botqoqlashgan yerlarda o'sadi. Iyul-avgustda gullab urug'laydi. Urug'chi gullari gulyonbargchali. Barglari poyasidan kaltaroq yoki unga teng, deyarli yassi bo'yi 1m gacha. Barglari ensiz 1-1,5 mm. Bu o'simlik oddiy qo'g'aga nisbatan kam tarqalgan

Mayda bargli qo'g'a- T.minima Funk. Bu o'simlikning urug'chi va changchi to'pgullari 0,5-2 sm oraliqda joylashgan. Changchi to'pgullarning uzunligi 3-7 sm, urug'lariniki 1,5-4,6 sm. Bo'yi 30-100 sm, poyasining yo'g'onligi 4-6 mm. Cho'l zonasida daryo va ko'l bo'ylarida o'sadi. Iyul- avgustda gullab urug'laydi. Bo'yi 1-2 mm barglarining eni 4 mmdan ortiq. To'pguli qoramtir- qo'ng'ir. Gulyonbargcha tumshuqchadan ko'ra kaltaroq. Bu qo'g'aning ahamiyati oddiy qo'g'aga nisbatan yuqori bo'lib, poyasining ozuqaviy tarkibi ko'p bo'lganligi sababli chorvachilikda va yilqichilikda katta ahamiyatga ega.

Nozik qo'g'a- T.angustata Bory et Chaub. Bu o'simlikning urug'chi va changchi to'pgullari 2-4 sm oraliqda joylashgan. Changchi to'pgullari 15-20 sm. Urug'chi to'pgullari yetilganda 10-16 sm, kulrang- qo'ng'ir. Cho'l va adir zonasida daryo, ko'l va ariq bo'ylarida o'sadi. Iyul- avgust oylarida gullab urug'laydi. Nozik qo'g'a Charchali ko'l, Burali ko'l, Divan kol, Oq ko'lda nisbatan ko'proq tarqalgan. Asoson chorvachilikda, baliqchilikda qo'llaniladi. Ko'llarning juda soy joylarida hamda botqoqlik hosil qilgan joylarida ko'p uchraydi.

Xulosa. Qo'g'a turkumining xorazm viloyati suv iqlim sharoitida 4 turi aniqlandi. Kuzatishlar Urganch, Yangibozor, Bog'ot tumaniga qarashli tabiiy va su'niy suv havzalari, ko'llar va zaxkashlarda olib borildi. Qo'g'aning boshqa turlariga nisbatan Kengbarg qo'g'a- T.latifolia L. turi keng tarqalganligi aniqlandi. Bu o'simliklarning ozuqaviy va boshqa xususiyatlarini e'tiborga olib, madaniylashtirish ishlarini amalga oshirish tavsiya qilinadi..

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. B.S. Islomov, M.A. Hasanov Botanika (darslik). Samarqand 2020.
2. O'. Pratorov, L. Shamsuvaliyeva, E. Sulaymonov, X. Axunov, k. Ibodov, V. Mahmudov. Botanika (morfologiya, anatomiya, sistematika, geobotanika). Talim nashriyoti Toshkent-2010.

3. A. Rahimov, S. Rahimova "Suv o`simliklari- ozuqa manbai" Toshkent O`zbekiston «Fan» 1987.

4.A. Hamidov, M. Nabiyev, T. Odilov O`zbekiston o`simliklari aniqlagichi Toshkent «O`qituvchi» 1987.